situne dei

Årsskrift för
Sigtunaforskning
och historisk arkeologi

2011

Redaktion:
Rune Edberg och Anders Wikström

Utgiven av
Sigtuna Museum

Exit Knut

Ett apropå till de nya rönen om Sigtunamyntningen

Rune Edberg

Har en dansk kung regerat i Sigtuna? Ja, enligt vissa forskare, senast Thomas Lindkvist i ”The Viking World”, ett i Storbritannien utgivet stort mångvetenskapligt samlingsverk om Nordens vikingatid. Lindkvist skriver i sin artikel under rubriken ”The Emergence of Sweden”: ”In the middle of the 1020s Anund Jakob was defeated by King Canute the Great of Denmark, who for a period was in control over Sigtuna” (Lindkvist 2008). Anund Jakob var alltså den svenske kungen vid denna tid, son och efterträdare till Olof skötkonung.

Det främsta argumentet för detta påstådda danska Sigtunavälde är de så kallade Knutsmynten. Men vår främsta numismatiska expertis underkänner numera bevisvärdet för dem.

För det första är det Kenneth Jonsson som för några år sedan publicerade en källkritisk artikel i ämnet och för de andra är det Brita Malmer som i ett nyligen utgivet stort arbete publicerar samtliga kända i Sigtuna slagna mynt (Jonsson 2007; Malmer 2010). Även om de två numismatikerna drar något olika slutsatser, så avvisar båda två idén om att Knut (”Canute”) myntat i Sigtuna.

Den Knut som det gäller är således den danske erövrarkungen, son till Sven tveskägg och sonson till Harald blåtand. England, intaget 1018, var juvelen i Knuts krona men hans maktambitioner sträckte sig också mot den skandinaviska halvön och mot de vendiska områdena vid södra Östersjökusten.

Först och främst gällde det Norge, som tidigare stått under dansk överhöghet, i centralbygden Tröndelag med hjälp av lydkungar, de så kallade Ladejarlarna (namnet efter deras huvudgård). Ibland hade antidanska tronkrävare lyckats fördriva dessa jarlar, som själva vacklade fram och åter mellan sina egna intressen och påtvungen följsamhet mot de danska överherrarna. Medan Knut haft händerna fulla med underkuvandet av England hade således en pretendent av denna typ, Olav Haraldsson, lyckats bli erkänd som kung av de norska stormännen.

Sedan Knut konsoliderat sitt Nordsjövälde var det dags att ta itu med Olav Haraldsson liksom fadern Sven tveskägg några årtionden tidigare (vid Svolder 1000) gjort med en annan uppstudsig norsk vikingakung, Olav Tryggvason.

Men också Sverige lockade Knut. De goda relationer som rått under en tidigare generation (Olof skötkonung hade t ex med en flottstyrka bistått Sven tveskägg vid expedieringen av Olav Tryggvason) var nu ett minne blott.

Ett latent hot mot att Sverige liksom Norge skulle komma att läggas under Danmark hade i och för sig funnits tidigare. Slaget vid Fyrisvall, omkring 985, är ett exempel på ett försök i den vägen med en kungasläkting Styrbjörn i rollen som dansk marionett in spe. Att Knut fikade efter Sverige var alltså inte oväntat.

Slaget vid Helgeå

Den händelse som Thomas Lindkvist anspelar på – i citatet ovan – som ett nederlag för Anund Jakob är slaget vid Helgeå.

För att vara en händelse i Norden under vikingatiden finns det ett förvånansvärt rikt källmaterial om denna tilldragelse, skriver Ove Moberg, den forskare som grundligast behandlat Helgeåslaget (1942, 1985, 1987, 1995). Jag hänvisar till hans arbeten för källreferenser.

Huvudaktörerna vid Helgeåslaget var Knut, Olav Haraldsson och Anund Jakob. Dessutom figurerar i källorna ett antal av deras underställda jarlar och stormän.

Vem som besegrade vem vid Helgeå är inte klart eftersom det finns motstridiga uppgifter. Thomas Lindkvist anser alltså att det var Knut medan andra forskare tolkat källorna som att det var Anund Jakob (t.ex. Axelson 1955:49). Var platsen Helgeå låg framgår heller inte uttryckligen. Traditionellt har forskningen ansett att det handlar om Helgeå i Skåne men på 1980-talet förekom en debatt där Bo Gräslund (1986) föreslog att det handlade om ett ställe i Uppland. Omlokaliseringen avvisades i sin tur med emfas av Ove Moberg (1987).

Sigtunamynten

Bland de många slags mynt som präglades i Sigtuna under 1000-talets första årtionden finns några med inskriften CNVT REX SW. Att sådana mynt existerar har varit känt sedan 1800-talet och ett helt avgörande argument för forskare som hävdat att Knut haft ett – om än kortvarigt – herravälde i Mälarområdet. En sådan tolkning går tillbaka på Lauritz Weibull och har biträtts av Lars O. Lagerqvist, Bo Gräslund och andra. (För forskningshistorik se Jonsson 2007.) Det är ett eko av denna uppfattning som återfinns hos Lindkvist i ”The Viking World”.

Kenneth Jonsson skriver i sin artikel att inskrifterna på de skandinaviska vikingatida mynten inte bör läsas bokstavligt. Sigtunamynten ”…in some cases do not provide the name and the title of the real issuer of the coins, but a mixture of real names and titles and names and titles of persons found on the prototypes”. Jonsson avvisar idén om att Knutsmynten belägger något politiskt samband mellan Knut och Sigtuna. Han skriver: ”When understood in the context of the nature of coin legends in this period, it becomes clear that the legend CNVT REX SW is almost certainly a meaningless idiom rather than a statement of fact” (Jonsson 2007).

Man kan påminna sig en debatt som fördes på 1980-talet med företrädare för den hembygdsvurmande s.k. västgötaskolan som föreslog att Olofsmynt med inskrifter som ”REX ANCOL” (eller snarlika) borde uttydas som ”kung vid kullen” syftande på Kinnekulle! En mycket bättre förklaring var givetvis att ”ANCOL” syftar på anglernas (engelsmännens) konung, en vanlig inskrift på de engelska mynt som var förlagor till Sigtunamynten.

I sitt nya arbete påvisar Brita Malmer att alla inskrifter CNUT REX SW härrör från en enda och samma åtsidesstamp vilken ingår i en dansk stampkedja. Hon drar slutsatsen att stampen sannolikt är tillverkad i Lund (Malmer 2010:86).

Malmer går i sin tolkning inte lika långt som Jonsson utan föreslår att inskriften är av propagandakaraktär, dvs att Knut pretenderar på att bli svensk kung. Men i likhet med Jonsson anser hon att den inte kan användas som belägg för att Knut själv myntat i Sigtuna, ännu mindre som bevis för att han haft den politiska makten i eller över staden. (Malmer 2010:22, 26, 28, 86).

Pyrrhusseger

Oavsett vem som vann den militära segern vid Helgeå och även om det finns många luckor i det historiska källmaterialet så avtecknar sig de långsiktiga följderna enligt min mening ganska klart.

Efter något år lyckade Knut visserligen driva Olav Haraldsson i exil och till och med hjälp av missnöjda lokala krafter få honom ihjälslagen (vid Stiklastad 1030) när han försökte sig på en comeback. Men därmed gav Knut också den unga norska nationen en samlande hjältegestalt. För på få år torkade den förkristna oppositionen in. Norrmännen kämpade för friheten, danskarna för makten, sammanfattade Adam av Bremen. Efter Knuts död 1035 blev Norge politiskt oberoende under 300 år.

Hur gick det då för Sverige? Eftersom Knutsmynten måste underkännas som belägg kan idén om ett danskt herravälde i Sigtuna inte upprätthållas. Arkeologiska fynd av högstatusföremål i dansk Mammenstil i Mälarområdet och andra indicier kan förklaras genom återvändande svenska vikingar från Knuts engelska arméer och andra elitära kulturkontakter. De belägger inte något storpolitiskt maktförhållande.

Drabbningen vid Helgeå får istället ses som en avgörande strategisk framgång för Anund Jakob. Genom att välja att hellre förekomma Knuts erövringsplaner än förekommas, alliera sig med norskkungen Olav Haraldsson som hade samma intressen och sedan välja en krigsskådeplats långt från det egna kärnlandet lyckade Anund – utan att (som senare Olav) själv söka eller lida martyrdöden! – avvärja hotet mot Sverige för mycket lång tid framåt. (Gräslunds omlokalisering av Helgeå till Uppland är svår att försvara eftersom det var Sigtunamyntningen som var grunden för hans resonemang.) Även om Knut ansåg sig ha segrat militärt vid Helgeå saknade detta i längden betydelse. Det blev i så fall en pyrrhusseger.

Enad front

Därmed kommer vi, om vi vill, in på den delikata frågan om hur Anund Jakobs framgångar kan förklaras med tanke på den osäkra inrikespolitiska situationen, där delar av den uppländska eliten (och säkert också den av denna beroende bondebefolkningen) under hela 1000-talet stod utanför samlingen kring den nya guden och hans europeiserade kungavälde, vars främsta fotfäste i svealandskapen var Sigtuna. Rimligen borde detta starkt ha försvagat kungamaktens möjlighet att agera militärt, men så tycks alltså inte ha varit fallet.

Att det förekom kontroverser i Uppland under 1000-talets lopp framgår av flera källor. Det finns uppgifter om hur kungen avstod från att röja upp i Uppsala trots påtryckningar från biskoparna, liksom att kungar tvingats till kompromisser (traditionen kring Anund Jakobs dubbelnamn, där Anund markerar kontinuitet med Ynglingaättens hedniska namnskick och Jakob är rent kristet) eller till och med för sin personliga säkerhets skull tillfälligt lämna Uppland. Biskopsstolen i Sigtuna stod tidvis obesatt. En kortvarig ”hednisk restauration” ledd av den kung som går under namnet Blot-Sven sägs ha inträffat ca 1080.

Inga samarbetsmän

Att de icke-kristna upplänningarna i sitt underläge sökt allians med någon utländsk makt, enkannerligen Danmark, hade legat nära till hands. Men några svenska motsvarigheter till de norska samarbetsmännen, Ladejarlarna, (också de hedningar!) finns inte i källmaterialet.

De uppländska icke-kristna tycks således ha varit lojala mot kungamakten, även om den nu blivit kristen (jfr Hyenstrand 1996:70). Här kan finnas förklaringen till den tolerans som de i sin tur visades. För Uppsalatemplet och -kulten kunde komma att bestå i ytterligare 100 år utan att det blivande Sverige splittrades. Anund och hans närmaste efterträdare tycks helt sonika ha väntat ut sina hedniska antagonister, säkra om att dessas tid snart skulle vara ute.

Spåren av tidens propagandakrig står ännu kvar, nämligen runstenarna (jfr Zachrisson 1998:123f). Från deras kenningar och ragnaröksornamentik utgick budskapet om paradiset, det kristna ”partiets” i längden oemotståndliga vallöfte. I Tiundaland pågick kraftmätningen, åtminstone på det ideologiska planet, ända till det att Uppsala ca 1130 blev biskopssäte. Under denna turbulenta tid måste det också ha funnits sammanhållande sociala krafter och en tolkning av dessa i etniska och proto-nationella termer är, tror jag, den bästa och troligen enda möjliga.

Exit också myntmästarna?

Brita Malmer berör i sitt arbete också de så kallade engelska myntmästarna, som av inskrifterna att döma varit verksamma i Sigtuna under Olof skötkonungs och Anund Jakobs tid. Fyra av dem tycks ha befunnit sig i Sigtuna samtidigt, vilket Malmer upprepade gånger påpekar är besynnerligt och märkligt. I en not (Malmer 2010:97) för hon antagligen problemet närmare sin – sannolikt – slutliga lösning: ”Invasionen av myntmästare är så egendomlig att en alternativ förklaringshypotes borde prövas. Kanske är de spår som Godwine, Leofman, Snelling och Ulfketill lämnat efter sig i form av namnförsedda myntomskrifter inte tolkas helt bokstavligt”.

Den dåliga kvalitén på inskrifterna på Sigtunamynten visar att de är gjorda av illiterata hantverkare som inte heller kan ha stått under någon fackmässig övervakning. Skulle specialister från Europas vid denna tid mest avancerade myntverk, det engelska, medvetet och frivilligt låna sina namn åt vimsiga efterapningar i ett primitivt fjärran land? Idén har alltid känts krystad. Mig tycks det nu vara dags att avföra inte endast Knut den store från Sigtunascenen utan också de engelska myntmästarna.

Summary

According to some scholars, the Danish-English king Canute (Cnut) “the Great” was in power in Sigtuna, or at least held some sort of overlordship in the town and region, for a brief period in the 1020s. A small number of historical sources, among them the English Annals, report violent clashes between Canute and the contemporary Swedish and Norwegian kings, Anund Jakob and Olav Haraldsson, respectively, and according to one interpretation, Canute was victorious (the opposite interpretation is also possible, and is preferred by some scholars). Coins with Canute’s name, allegedly minted in Sigtuna, have led to strong argument in support of Canute’s victory. However, scholars of numismatics have recently shown that the coin legends in question are not reliable as they were usually quite confused. Moreover, the coin stamp in this case was most probably manufactured in Lund (Denmark). Thus, the notion of Canute’s lordship over Sigtuna can hardly be supported any longer. The success of the Swedish king Anund Jakob in resisting the imperialistic Canute is remarkable, as he had to cope with a large number of regional leaders on the home front who resisted the Christian king-

ship he represented. It is suggested that this group of nonbelievers rallied behind Anund Jakob in countering the threat from Canute. They did not seek or accept Danish support (as did their Norwegian counterparts, the earls of Lade). Their proto-national loyalty may explain the obvious patience shown by this Swedish king and his immediate successors to the Uppland non-Christians and their cult centre at Uppsala.

Referenser

Axelson, S. 1955. *Sverige i utländsk annalistik 900–1400.* Uppsala.

Gräslund, B. 1986. Knut den store och sveariket. Slaget vid Helgeå i ny belysning. *Scandia* 52:2.

Hyenstrand, Å. 1996. *Lejonet, draken och korset. Sverige 500–1000.* Lund.

Jonsson. K. 1997. Does the CNVT REX SW coin legend show that Cnut the Great ruled at Sigtuna? *Cultural interaction between east and west.* Red. U. Fransson m.fl. Stockholm.

Lindkvist, Th. 2008. The Emergence of Sweden. *The Viking World.* Red. S. Brink in collaboration with N. Price. London & New York.

Malmer, B. 2010. *Den svenska mynthistorien. Vikingatiden ca 995–1030.* Stockholm.

Moberg, O. 1941. *Olav Haraldsson, Knut den store och Sverige.* Lund.

Moberg, O. 1985. Knut den stores motståndare i slaget vid Helgeå. *Scandia* 51:1–2.

Moberg, O. 1987. Slaget vid Helgeå och dess följder. *Scandia* 53:1.

Moberg, O. 1995. Trekungaslaget vid Helgeå. *Ale* 1995/4.

Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns, gravfält. Om sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidigmedeltid i Uppland och Gästrikland.* Stockholm.